

Роман ХАВУЛА

**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ
ОСОБИСТІСНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ
В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

У статті проаналізовано проблему амбівалентності особистості в юнацькому віці. Узагальнено наукові підходи зарубіжних та вітчизняних психологів щодо визначення сутності, вікових та рольових особливостей амбівалентності, її структури, різновидів і типів виявлення. На основі теоретичного аналізу, виявлено, що в академічному напрямі сучасної західної психології домінує когнітивний підхід вивчення амбівалентності, а у психотерапії та психологічному консультуванні – гуманістичний підхід. Визначено та обґрунтовано методологічні засади особистісної амбівалентності у вітчизняній психології.

Ключові слова: амбівалентність, особистісна амбівалентність, юнацький вік, самоствердження.

Роман ХАВУЛА

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ
ЛИЧНОСТНОЙ АМБИВАЛЕНТНОСТИ
В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ**

В статье проанализирована проблема амбивалентности личности в юношеском возрасте. Обобщены научные подходы зарубежных и отечественных психологов по определению сущности, возрастных и ролевых особенностей амбивалентности, ее структуры, видов и типов обнаружения. На основе теоретического анализа, выявлено, что в академическом направлении современной западной психологии доминирует когнитивный подход изучения амбивалентности, а в психотерапии и психологическом консультировании – гуманистический подход. Определены и обоснованы методологические основы личностной амбивалентности в отечественной психологии.

Ключевые слова: амбивалентность, личностная амбивалентность, юношеский возраст, самоутверждения.

Постановка проблеми. На сучасному етапі інтеграції України до європейського та світового співтовариства пріоритетним завданням є становлення цілеспрямованої, активної, впевненої у своїх силах особистості з високим рівнем самосвідомості, яка здатна адаптуватися до нових соціально-економічних умов, а також використовувати конструктивні стратегії подолання труднощів на життєвому шляху.

Актуальним завданням для психологічної науки є необхідність підготувати молодих людей до гармонізації власної особистості у напрямі інтеграції амбівалентності (позитивного й негативного до одного об'єкта) з домінуванням позитивно-ціннісного, конструктивного, що сприятиме її особистісному зростанню та суспільному прогресу.

У юнацькому віці загострюються протилежні тенденції розвитку особистості через необхідність готовності до самореалізації в усіх сферах життя. Особистісна амбівалентність розвивається упродовж життя людини, але в юності посилюється полярність, коли уточнюються позиції дорослого життя, особливо при переході до ранньої дорослості. У юнацькому віці, з одного боку, взаємопов'язані негативні переживання (загальна невизначеність, аномія цінностей) з позитивними (оптимізмом, довірою до себе), з іншого – посилюються потреби в інтеграції та індивідуалізації, що робить їх сприятливими до гармонізації амбівалентності.

Дестабілізуючим фактором розвитку особистісної амбівалентності є криза сучасної середньої та вищої школи, низька ефективність системи освіти. Проте у юнацькому віці (період професійної й особистісної готовності до самореалізації) молода людина має можливості будувати власне життя завдяки узгодженості позитивного і негативного внутрішнього світу, а тому важливо знаходження шляхів самореалізації у соціальному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема амбівалентності вивчається переважно у зарубіжній психології, зокрема досліджені психодинамічні аспекти амбівалентності (З. Фройд [10]). Амбівалентність в теоріях неофройдистів розглядалася як невід'ємне психологічне явище в структурі особистості (А. Адлер

[1], К. Юнг [11]). Представники гуманістичного напрямку розглядали проблеми активності особистості, її прагнення до самоактуалізації, конгруентності (А. Маслоу [7], К. Роджерс [9]). Українські вчені вивчають амбівалентність як властивість соціальних установок, її вияви у кризовій свідомості та розробляють структурно-динамічну модель генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці (Є.І. Головаха [4], Т.М. Зелінська [5]). Однак не виявлено системних досліджень щодо психології особистісної амбівалентності, що сприяло б розкриттю шляхів гармонізації цього психологічного феномену в юнацькому віці.

Метою статті є аналіз наукових підходів зарубіжних та вітчизняних психологів до проблеми особистісної амбівалентності у юнацькому віці.

Дослідження теоретико-методологічних засад особистісної амбівалентності та визначенню її психологічного змісту, передбачає ретроспективний аналіз та узагальнення різних наукових підходів, теорій і концепцій зарубіжних та вітчизняних психологів щодо визначення сутності, вікових і рольових особливостей амбівалентності, її структури, різновидів та типів виявлення.

Термін «амбівалентність» (лат. *ambo* – обидва і *valentia* – сила) увійшов до наукового обігу на початку ХХ ст. (Е. Блейлер [2]), але набув актуальності у другій половині цього століття у зв'язку з вивченням соціальних установок, або атитюдів. У сучасних психологічних словниках амбівалентність тлумачиться як суперечливе взаємовиключне ставлення до об'єкта, суб'єкта; як психічний стан суперечливих емоцій; одночасних емоційних виявів позитивних і негативних установок, схильностей; як властивість особистості прагнути, думати в протилежних напрямках, що є передумовою підготовки і початку трансформацій особистісних цінностей; переживання одночасно позитивних і негативних оцінок [2, 34].

Проблема амбівалентності вивчається переважно у зарубіжній психології. Умовно ці дослідження можна поділити на три напрями. Перший напрям зосереджує увагу на *психодинамічних аспектах амбівалентності* (З. Фройд [10]). Амбівалентність розглядалася вченим як результат неусвідомленого зіткнення двох протилежно заряджених форм інстинктивних потягів («Ганатоса» та «Ероса»), конфлікту між різними інстанціями особистості («Я»,

«Над-Я», «Воно») [10, 54]. Один аспект особистості підтримує певні прагнення, а інший – бажання протилежного спрямування; особистісні утворення і становлять ці комбінації. У психоаналітичних концепціях розвитку амбівалентність поведінки пояснювалася конфліктом позитивних і негативних тенденцій у дітей раннього віку до незнайомої людини. Крім того, амбівалентність розглядалася як початок процесу трансформації у масштабах нації та як дифузія норм і цінностей первинної субкультури маргіналів без успішного залучення їх до нової субкультури. Маємо підкреслити, що конфліктний перебіг має лише інтенсивна амбівалентність, коли протилежні сторони виявляють високу силу, то між ними утворюється сильний супротив.

Таким чином, у психоаналітичних теоріях розвитку вияви амбівалентності пов'язані зі стадіями розвитку лібідо, позицій дитини, з процесами розщеплення та інтеграції об'єктів, з неузгодженістю потреб і квазіпотреб, а також з генезою первинної комунікації і динамікою автономії дитини від матері. Дослідники розкривали процес розвитку внутрішньої амбівалентності, певні відхилення та шляхи її зменшення. На підставі проведеного аналізу можемо констатувати, що особистісна амбівалентність розвивається природно в усіх нормальних дітей. У майбутньому таке особистісне утворення не зникає, залишається стабільним (або навпаки) і впливає на подальше життя людини.

У працях *неофрейдистів* (А. Адлера [1], К. Юнга [11]) проблема амбівалентності набула подальшого розвитку. Засновник індивідуальної психології А. Адлер уважав, що прагнення вищості є фундаментальним законом людського життя, яке формує особистість, та є вродженим [1, 58]. Джерелом саморозвитку виступає почуття неповноцінності, яке зменшується через соціальний інтерес як почуття солідарності з іншими людьми, прагнення бути корисним. Формуванню соціального інтересу індивіда сприяє його соціальне оточення, передусім сім'я. Згідно з поглядами А. Адлера, саме мати заохочує формування зрілого соціального інтересу дитини та спрямовує його на самостійне життя в суспільстві. Однак, коли мати керується власними амбіціями, дитина стає пасивною. Амбівалентність такої особистості полягає, з одного боку, в егоцентризмі, невмінні співпрацювати, з іншого, у нестійкій самооцінці, підвищеній чутливості до критики. А. Ад-

лер розрізняв суперечності особистісної амбівалентності. У психічно здорової людини протилежності виражені як почуття неповноцінності та прагнення вищості, що виявляється як бажання ставити мету й досягати успіху. У дисгармонійних особистостей протилежності виявляються неузгоджено. Два полюси амбівалентності, на думку цього вченого, діючи в безперервній єдності, становлять собою рушійну силу розвитку особистості [1, 62; 41].

Отже, неофрейдисти розвивали методологічні засади психоаналізу про амбівалентність як вихідну несвідому якість особистості, але розширили її зміст здатністю до узгодження. Вони акцентували увагу не стільки на опорі протилежностей, стільки на їх обумовленості бути доповненням одне одному до цілісності. Висока амбівалентність є результатом неузгоджених протилежностей.

Другий *напрям* вивчення амбівалентності – *когнітивний*, а саме: теорія поля (К. Левін [6]), теорія соціального научіння (М. Кругман, Дж. Роттер). У межах когнітивного напрямку психології вивчається роль знань як провідного чинника, що детермінує поведінку людини. Внутрішнє життя складається з базових стійких когніцій-уявлень і переконань, які називаються вченими схемами, моделями, атитюдами, тенденціями (К. Левін [6]). Відповідно, когнітивна психотерапія спрямована на зміну когніцій і поведінки. Дослідники психологічного конфлікту (К. Левін, Н. Міллер) розкрили зміст поняття «амбівалентність», наголошуючи на тому, що поведінку визначає не об'єктивна ситуація, а те, як до неї ставиться людини. На думку К. Левіна, «конфлікт з погляду психології становить собою таку ситуацію, у якій на індивіда одночасно діють протилежно спрямовані, але приблизно однакові за величиною сили» [6, 171]. Учений розрізняв три типи основних конфліктних ситуацій, які пов'язані з досягненням мети. У першому типі конфлікту виникає суперечність позитивних можливостей, оскільки в людини є дві привабливі мети, але їх не можна досягти одночасно. Другий тип – це конфлікт однакових негативних можливостей, коли слід обрати одну з двох непривабливих цілей. Ситуація третього типу, за К. Левінін, виникає через необхідність прийняття не тільки позитивних, а й негативних аспектів однієї й тієї самої мети. Спочатку переважає пози-

тивна тенденція, але з наближенням мети посилюється негативна тенденція. Відповідно до концепції мотивації К. Левіна, домінуючим фактором поведінки є мотиваційне напруження життєвого простору (поля), в основу якої покладена й амбівалентність. Учений пояснив поведінку стосунками з безпосереднім оточенням у часовому інтервалі, що робить психологічну реальність мотиву більш узгодженою з пізнавальною сферою особистості.

Як зазначає у своїх наукових доробках Т.М. Зелінська, теорія соціального научіння Дж. Роттера є теорією поведінки, яка об'єднує такі теоретичні змінні: знання, минулий досвід, очікування, психологічну ситуацію взаємин людини зі значущим для неї оточенням. Центральними поняттями в теорії Дж. Роттера є очікування щодо майбутнього, цілеспрямованість людини завдяки потребам, які дослідник розрізняє за критерієм суперечності. Учений виділяв потреби як взаємовиключні (амбівалентні), зокрема, потреба в незалежності та потреба в захисті, залежності. Погляди Дж. Роттера стимулювали дослідження внутрішньої амбівалентності [5].

Представники третього, *гуманістичного напрямку* розглядали проблеми активності особистості, її прагнення до самоактуалізації, конгруентності (А. Маслоу [7], Ф. Перлз, К. Роджерс [9]), позитивної спрямованості (Н. Пезешкіан), психотерапевтичного виміру, а також екзистенціальної психотерапії (Р. Мей, В. Франкл), переживання феномену внутрішньої амбівалентності.

Нове осмислення амбівалентності внутрішнього світу особистості започаткували фундатори *гуманістичної психології* А. Маслоу [7], К. Роджерс [9], досліджуючи психічне здоров'я, особистісне зростання, інсайт, сенс життя, самоактуалізацію. А. Маслоу наголошував, що людина – це активний творець власної долі, який володіє свободою обирати і розвивати власне життя. Він довів, що знаходження сенсу життя, неодноразове переживання задоволення, відчуття самодостатності формують відповідний рівень психічного здоров'я. Учений звертав увагу на умови сімейного виховання (чіткий режим, дисципліна, виправдані вимоги до поведінки дитини), які забезпечують їй відчуття стабільності, захищеності, безпеки. Діти, які виростили в безпечній та дружній атмосфері, де батьки в розумних межах постійно піклуються про їхнє здоров'я та благополуччя, не бояться ризикувати, змінюва-

тися, навіть помилятися. Вони більш толерантні до суперечностей та невизначеності, які завжди існують у житті, тому саме такі люди мають мужність прагнути до самоактуалізації. А. Маслоу вважав, що нестабільне сімейне оточення, уседозволеність посилюють амбівалентність дитини. Розумна дисципліна у вихованні дитини сприяє її емоційному благополуччю, гармонії життя [7, 49].

Інший представник гуманістичної психології, автор «центрованої на клієнті психотерапії» К. Роджерс [9] використовує поняття «конгруентності – інконгруентності», що пояснює особистісну амбівалентність. Під цим поняттям учений розумів ступінь узгодженості між тим «Я», що сприймає, та актуальним досвідом людини. Висока конгруентність означає, що реальні переживання особистості й усвідомлення цих переживань збігаються. За відсутності такої відповідності особистості властива інконгруентність як неузгодженість між реальним переживанням та його виявом. Особистість прагне до підтримання конгруентності, яка, на думку психолога, сприяє особистісному розвитку. Інконгруентність становить таку неузгодженість суперечностей, яка утворена розбіжностями між власними цінностями, оцінками, що виникають у реальній діяльності особистості, та нав'язаними оцінками. Констатуючи, що природа особистості є позитивною, творчою, К. Роджерс, однак, визнавав, що на це позитивне «Я» накладається «прошарок поверхової контрольованої поведінки та гіркоти» [9, 147]. Отже, К. Роджерс досліджував становлення здорової творчої особистості шляхом безперечного прийняття позитивного і негативного, що забезпечує її самоактуалізацію.

Таким чином, аналіз позицій представників гуманістичного підходу дає підставу визначити причини виникнення особистісної амбівалентності (інконгруентність, самоманіпуляція, відсутність сенсу життя і самоактуалізації), а також виявити взаємозв'язки з сімейними стосунками та її вплив на прийняття рішення. У юності з'являється глобальне Я, тобто інтегральна єдність соціального і внутрішнього, що самоактуалізується, долаючи суперечності шляхом їх узгодження.

Цінним для нас є розуміння Г.С. Костюком психічних властивостей, «які становлять собою потенційну форму існування процесів і дій, що зберігаються й тоді, коли актуально вони не функціонують» [3, 30]. Саме з утворенням психічних властивостей

«індивід стає особистістю, здатною усвідомлювати навколишнє буття, виділяти себе із середовища ...проекувати своє майбутнє» [3, 30]. Якщо особистість є формою психіки, то психічні властивості, за Г.С. Костюком, і є особистісними властивостями (стабільними, тривалими), у нашому випадку, амбівалентність як особистісна властивість.

У сучасній українській психології в генетико-психологічній теорії С.Д. Максименка є положення особистісного підходу, які дають можливість реінтерпретувати вже накопичений досвід вивчення особистісної амбівалентності, а отже, визначити методологічні засади дослідження [8].

На наш погляд, особистісна амбівалентність лише у юнацькому віці стає збалансованою, узгодженою як у першій лінії розвитку особистості (усвідомлення власних потреб і потреб інших, цінностей інших і власних ціннісних орієнтацій тощо), так і в русі розвитку другої лінії, коли мотиваційний процес стає внутрішньою домінантою, самодетермінантою: зовнішня стимуляція і навіть надстимуляція стають для неї зайвою чи бар'єром. «Людина сама визначає подальший рух, виникає цікавий «діалог» особистості і нужди... І це, – пише С.Д. Максименко, – власний життєвий шлях і становлення себе» [8]. Таким чином, у генетико-психологічній теорії С.Д. Максименка обґрунтоване розуміння особистісності (цілісності), розкрито як гармонійний, так і дисгармонійний її розвиток, що обумовлює, на наш погляд, відповідну генезу особистісної амбівалентності в юнацькому віці.

Т.М. Зелінська у своїх наукових доробках обґрунтувала особистісно-інтегративний підхід вивчення процесу розвитку особистісної амбівалентності, розробила основні принципи (збалансованість, узгодженість протилежностей у двовимірність чи одновимірність; переживання амбівалентності майбутніх ролей матері та батька; вияв особистісної амбівалентності в опорі поведінки); розробила структурно-динамічну модель генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці та розкрила її складові (мотиваційну, афективно-когнітивну, поведінкову та системотвірну). Дослідила психологічні механізми (рефлексію, ретрофлексію («ретрофлексія» наголошує на глибині та специфіці роботи із суперечностями саме як психологічного механізму усвідомлення, перетворення незавершеної поведінки, певної якості, ретрофлекс-

сія – поворот думки назад упротилежний бік), часткову і глобальну інтеграцію, позитивну дезінтеграцію) розвитку особистісної амбівалентності юнацького віку [5].

Висновки. Отже, проведений аналіз наукових підходів, теорій, концепцій дав підставу дійти висновків, що термін «амбівалентність» означає взаємовиключне поєднання позитивного й негативного до одного об'єкта зовнішнього чи внутрішнього світу, що супроводжується виявом протистояння різної інтенсивності. Особистісна (внутрішня, психологічна) амбівалентність – стійка природна властивість, що виявляється у співіснуванні протилежних переживань до одного об'єкта. Встановлено, що в сучасній західній психології домінує когнітивний підхід вивчення амбівалентності, а у психотерапії, психологічному консультуванні – гуманістичний, який визначає причини виникнення особистісної амбівалентності (інконгруентність, самоманіпуляція, відсутність сенсу життя і самоактуалізації), а також взаємозв'язки з сімейними стосунками та її вплив на прийняття рішення. Виявлено, що особистісна амбівалентність розвивається упродовж життя людини, але в юності посилюється полярність, коли уточнюються позиції дорослого життя, особливо при переході до ранньої дорослості.

Перспективами подальших наукових пошуків вбачаємо дослідження специфіки розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці.

Література

1. Адлер А. Наука жить / А. Адлер ; [пер. с англ. и нем.]. – К. : Port-Royal, 1997. – 288 с.
2. Блейхер В.М. Толковый словарь психиатрических терминов : в 2 т. / В.М. Блейхер, И.В. Крук. – Ростов н/Д. : Феникс, 1996. – Т. 1. – 480 с.
3. Вікова психологія / [за ред. Г.С. Костюка]. – К. : Рад. школа, 1976. – 271 с.
4. Головаха Е.И. Посттоталитарная амбивалентность / Е.И. Головаха, Н.В. Панина // Социальное безумие : история, теория и современная практика. – К. : Абрис, 1994. – С. 132–140.
5. Зелінська Т.М. Психологія особистісної амбівалентності в юнацькому віці : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Тетяна Миколаївна

Зелінська ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2014. – 547 с.

6. Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин ; [пер. с англ.]. – СПб. : Речь, 2000. – 365 с.

7. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; [пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухина]. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 352 с.

8. Мей Р. Становлення екзистенційної психології / Р. Мей // Гуманістична психологія : антологія в 3-х т. / за ред. Р. Трача, Г. Балла ; передмова С.Д. Максименка ; пер. с англ. – К. : Пульсари, 2001. – Т. 1. – С. 124–164.

9. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы / К. Роджерс ; [пер. с англ.]. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 464 с.

10. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному; Страх, Тотем и табу / З. Фрейд ; [пер. с нем.]. – Мн. : Попурри, 1998. – 496 с.

11. Юнг К.-Г. Психоанализ и искусство / К.-Г. Юнг, Э. Нойманн ; [пер. с нем.]. – М. : Рефл-бук, 1996. – 302 с.

References

1. Adler, A. (1997). *Nauka zhyt [The science of living]*. (Trans. from English and German). Kyiv: Port-Royal [in Ukrainian].

2. Bleykher, V.M., & Kruk, I.V. (1996). *Tolkovyvy slovar psikhiatricheskikh terminov [Explanatory dictionary of psychiatric terms]* (Vol. 1). Rostov na Donu: Feniks [in Russian].

3. Kostiuk, H.S. (Ed.). (1976). *Vikova psykhohihiia [Age psychology]*. Kyiv: Radianska Shkola [in Ukrainian].

4. Golovaha, E.I., & Panina, N.V. (1994). Posttotalitarnaya ambivalentnost [Post-totalitarian ambivalence]. *Sotsialnoe bezumie: istoriya, teoriya i sovremennaya praktika – Social madness: history, theory and modern practice*, (pp. 132–140). Kyiv: Abris [in Ukrainian].

5. Zelinska, T.M. (2014). *Psykhohihiia osobystisnoi ambivalentnosti v yunatskomu vitsi [Psychology of individual ambivalence in the youth age]*. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Levin, K. (2000). *Teoriya polya v sotsialnykh naukakh [Field Theory in Social Sciences]*. (Trans. from English). Saint Petersburg: Rech [in Russian].

7. Maslou, A. (2007). *Motivatsiya i lichnost [Motivation and Personality]* (3rd ed.). (T. Gutman, N. Mukhina, Trans.). Saint Petersburg: Piter [in Russian].

8. Mei, R. (2001). Stanovlennia ekzystentsiinoi psykhohihii [Becoming of existential psychology]. In R. Trach, H. Ball, S.D. Maksymenko (Eds.),

Humanistychna psykhohiia: antolohiia – Humanistic Psychology: Anthology. (Trans. from English). (Vol. 1, pp. 124–164). Kyiv: Pulsary [in Russian].

9. Rodzhers, K. (2000). *Konsultirovanie i psikhoterapiya. Noveyshie podkhody v oblasti prakticheskoy raboty [Counseling and psychotherapy. The newest approaches in the field of practical work]*. (Trans. from English). Moscow: EKSMO [in Russian].

10. Freyd, Z. (1998). *Ostroumie i ego otnoshenie k besoznatelnomu; Strakh; Totem i tabu [Wit and his relationship to the unconscious; Fear; Totem and taboo]*. (Trans. from German). Minsk: Popurri [in Russian].

11. Yung, K.-G., & Noymann, E. (1996). *Psikhoanaliz i iskusstvo [Psychoanalysis and art]*. (Trans. from German). Moscow: Refl-buk [in Russian].